

## ישראל אומן

### דת ומדע

#### דברים בערב לזכרו של ח"כ אבנר שאקי ע"ה

#### אוניברסיטת ת"א, כ"ג ניסן תשע"א (27.4.11)

גב' שאקי, פרופ' דגן, מתדיינים יקרים, קהל נכבד.

נושא הדיון הערב הנו "דת ומדע". זה נושא עמוק ורגיש, ובודאי בעשרים דקות אפשר לנגוע רק באפס קצהו. בכל זאת אשתדל.

יש להניח שעיקר ההתעניינות בקהל זה הוא פניגוד לכאורה שיש בין שני מרכיבי הדיון. ובכן אגלה את עיקר עמדתי מיד בהתחלה: לענ"ד אין ניגוד. דת ומדע מתייחסים למימדים שונים של חיינו, למישורים שונים. בעוד שהמדע מתעסק בתיאור והבנה של עולם הטבע, הרי הדת – ובפרט דת ישראל – היא בעיקר עניין חווייתי. אני מתכוון לחוויה כמו לנגן על פסנתר, או לטייל עם נכדים, או ליהנות מארוחה טעימה. אך הדת היא חוויה הרבה יותר מקיפה, ויותר עמוקה. בין חוויה זאת לבין מדע אין הסכמה, ואין גם ניגוד; בדיוק כפי שלא שייך לדבר על הסכמה או ניגוד בין מדע לנגינה.

אפרט. במילון של אבן שושן מוגדרת המילה "דת" כ-"אמונה, רליגיה, חוקי האמונה ומצוותיה"; וכנראה שלאותו מובן התכוונו מארגני ערב זה. אך במקורותינו מופיעה המילה לראשונה במגילת אסתר, ושם המובן הינו שונה – יותר עניין של דרכי התנהגות מקובלים, אורח חיים: "והשתייה כדת, אין אונס"; "מקץ היות לה כדת הנשים... ששה חודשים בשמן המור וששה חדשים בבשמים ובתמרוקי הנשים"; "ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים... ודתיהם שונות מכל עם...". אין זה נראה ששתיית יין או תמרוקי הנשים הם עניין של אמונה. וזה מקרין גם על "דתיהם" של אותו עם מפוזר ומפורד – דהיינו אנחנו, היהודים: עיקר הדת שלנו הנו במעשה, לא באמונה.

ואמנם, רש"י פותח את פירושו על התורה במילים "לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל; ומה טעם פתח בבראשית?" והוא עונה מה שהוא עונה. אך מעצם השאלה אנו מבינים שרש"י לא ראה בביסוס הא-ל כבורא עולם עניין מרכזי. אלא, העניין המרכזי הוא במצוות המעשיות.

בשבת שלפני החג קראנו בתורה, "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם." אפשר להבין את המילים "וחי בהם" בדיוק לפי הנ"ל: אלה הם אורחות חיינו, דרכי התנהגותנו. כמו

שאומרים חז"ל: "לא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא נתן בו מצווה." "וחי בהם" – אנחנו שוחים במצוות כמו שדג שוחה במים.

אך אפשר להבין את המילים "וחי בהם" גם בצורה שונה; והיא, שה"בית" של "בהם" הוא תיאור של עיקר מהות העניין – כמו ה"בית" של "בזאת תבחנו." "וחי בהם," משמעותו שקיום המצוות הוא הוא מה שמהווה את החיים האמיתיים. כמו שאומרים בידיש, "דאס הייסט געלעבט" – זה נקרא לחיות. החיים על פי התורה – על פי "ודתיהם שונות מכל עם" הם **חוויה**; חוויה עצומה, חוויה של אורה ושמחה וששון ויקר, חוויה של עומק ורגש ויופי שאין כמוה.

והיא חוויה שאינה ניתנת לחלוקה. "משפטי ה' אמת צדקו יחדיו." יחדיו, ורק יחדיו.

אתן רק שתי דוגמאות, מיני רבות מאוד.

1. הדוגמא הראשונה היא השבת. כאשר מגיעה השקיעה ביום ששי, העולם מפסיק להסתובב. לא משנה מה הלחצים בעבודה, מה הדאגות במשפחה, מה התוכניות לשבוע הבא. אם יש לך נסיעה במוצ"ש, אתה **יודע** שצריך לגמור את כל ההכנות ביום ששי. אין שום אפשרות אחרת. ו-25 השעות הבאות מתפנות לעיסוקי הנפש, הרגש, החוויה!

2. הדוגמא השנייה היא שמירת הלשון. בפרשת השבוע אנו קוראים "לא תלך רכיל בעמך, לא תעמוד על דם רעך, אני ה'" שימו לב – כתוב "אני ה'" – מצוות שמירת לשון הוא ציווי דתי. יצר לשון הרע והרכילות הוא כביר. ובאמת לעיתים די קרובות אני צריך להגיד לעצמי, ישראל, אין שום תועלת בסיפור מעשה זה, זה סתם לשון הרע, וצריך להימנע מזה.

לסיכום, הדת שלנו אינה בעיקר עניין של אמונה, אלא של עשייה וחוויה; וגם של המנעות, של גידור.

ובכל זאת, אין ספק שאמונה מהווה מרכיב חשוב בדת – אם לא מרכז הבניין, אז בודאי אבן פינה. וכאן נראה לכאורה שאמנם יש ניגוד מסויים בין הדת למדע.

ושוב אני טוען שגם בפן הזה אין הסכמה, אך אין גם ניגוד.

לפני כמה שבועות השתתפתי בדיון טלביזיוני בו הועלתה השאלה, האם למתמטיקה יש קיום אובייקטיבי בעולם האמיתי – הפיזי כביכול – או שמא המתמטיקה קיימת רק במוח האדם. אם לא היה אדם, האם חוקי המתמטיקה עדיין היו תקפים, או אף משמעותיים? תשובתי היתה שלא רק שלמתמטיקה אין קיום אובייקטיבי, מחוץ למוח האדם, אלא שאותו דין חל גם על כל המדעים. אמנם עולם אובייקטיבי, פיזי, יש

ויש; אולם המדע רק מתאר את אותו העולם, ותיאור זה קיים רק במח האדם – הוא אינו, כביכול, אובייקטיבי.

כדי להמחיש את הדברים, אסתפק בדוגמא אחת. אנו יודעים כיום שהארץ היא עגולה, היא כדור. אם יש בכלל אמיתות מדעיות כלשהן, אז זאת בודאי אחת מהן. אך מה, בדיוק, משמעותה? כדור מוגדר כגוף שיש בו נקודה, שנקראת המרכז, כך שהמרחק של כל נקודה על שפת הגוף מהמרכז, שווה למרחק של כל נקודה אחרת על שפת הגוף מהמרכז. זה כבר עסק די מורכב. אבל זה לא סוף הסיפור. מה זה, בעצם, "מרחק" בין נקודה לנקודה? ובכן אפשר למדוד את המרחק בין שתי נקודות ע"י סרגל. אך הרי ברור שאי אפשר למדוד את המרחק בין מרכז כדור הארץ לנקודה על שפתו ע"י סרגל. וגם אם היה אפשר, אולי הסרגל משנה את אורכו כאשר הוא מגיע לחום של מרכז כדור הארץ. המושג של "מרחק" אינו קיים בעולם הפיזי, הוא נמצא רק במח האדם. כדי להגדיר אותו למעשה, צריך לבנות תילי תילים של תיאוריות והשוואות וחישובים, שכולם תלויים זה בזה, וכולם נמצאים רק במח האדם.

למעשה רופנו לא חושבים על ההגדרה המתמטית המסובכת הנ"ל, אלא על תמונה, שיש לנו בראש, של כדור. במובן מסויים, כדור הארץ באמת דומה לתפוז או לכדור טניס. אבל דמיון זה נמצא בראש שלנו; הוא אינו קיים בעולם הפיזי.

ואם זה תופס לגבי דבר פשוט וברור כמו כדור הארץ, על אחת כמה וכמה הרי זה תופס לגבי מושגים הרבה יותר מורכבים – כמו אנרגיה, או כח המשיכה, או קוונטים, או אבולוציה. המדע מתעסק במודלים, בדימויים, בהשוואות, בהכללות, במושגים, בתיאוריות. כל אלה נמצאים בראש האדם; הם לא נמצאים בעולם הפיזי עצמו. בדיוק כמו שתוכניות ארכיטקטוניות נמצאות על הנייר, והם אינם בית ממשי; ציור של נוף נמצא על הבד, ולא בשטח; והצללים במערה של אפלטון הם רק על קיר המערה, ולא בעולם האמיתי מחוץ למערה.

כעת, שימו לב שתוכניות ארכיטקטוניות אפשר לצייר מכמה זוויות; ומתקבלות תוצאות לגמרי שונות, שכולן נכונות, כולן מדויקות, כולן אמת. וציורי נוף אפשר לצייר בסגנונות שונים – של רמברנדט, או של אל גרקו, או של סזן, או של מטיס, או של ון גוך. כולם מתארים את אותו הנוף, אבל בצורה שונה. אין זה ברור בכלל שהסגנון האימפרסיוניסטי של ון גוך הוא פחות אמיתי מהסגנון הראליסטי של רמברנדט. וצורת הצללים במערה של אפלטון תלויה במקור האור – אין אחת יותר אמיתית מהשנייה.

מה שאני רוצה לטעון הוא שתיאור העולם העולה מהתורה אינו פחות מדויק – וגם לא יותר מדויק! – מזה העולה מהמדע. הוא שונה. הוא אומר דברים **אחרים**, אך לא **סותרים**. הוא פונה לצדדים שונים של הוויתנו.

בסיכום, אין שום צורך ל"יישב" את המדע עם הדת. ראשית, הדת אינה בעיקר עניין של אמונה, אלא עניין של חוויה, של אורח חיים. ושנית, אף בענייני אמונה, הדת והמדע פשוט מתארים את העולם מנקודות ראות שונות, עם מטרות שונות.